

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ
ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент 2 курсу 231 групи

Спеціальності 012 Дошкільна освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Дошкільна освіта

Терлецький Олександр Олександрович

Керівник канд..психол.н Лось О.М.

Рецензент к.пед.н., доцент Саган О.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ВЗАЄМИН У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	8
1.1. Психолого-педагогічна характеристика дошкільного віку.....	8
1.2. Міжособистісні взаємини як соціально-психологічний феномен.....	9
1.3. Комунікативний розвиток в дошкільному дитинстві	13
РОЗДІЛ II ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ	21
2.1. Характеристика процедури та методів дослідження спілкування в дошкільному віці.....	21
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження комунікації дошкільників.....	24
2.3. Характеристика прийомів розвитку та корекції міжособистісних взаємин в дошкільному віці.....	35
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ.....	50
Додаток А Методика «Два будиночка».....	60
Додаток Б «Результати дослідження міжособистісних взаємин дітей контрольної групи.....	61

ВСТУП

Становлення особистості індивіда не може розглядатися у відриві від суспільства, в якому він живе, від системи відносин, в які він включається. У спілкуванні через наслідування дитина засвоює способи взаємодії між людьми. Ця взаємодія зумовлена виключною залежністю людини від інших людей. Природа міжособистісних відносин у будь-яких спільнотах досить складна, оскільки в них виявляються як суто індивідуальні якості особистості – її емоційні і вольові властивості, інтелектуальні можливості, так і засвоєні особистістю норми і цінності суспільства. У системі міжособистісних відносин людина реалізує себе.

Вивченням питань проблеми становлення і розвитку спілкування дитини у вітчизняній і зарубіжній літературі займалися В. К. Котирло, Я. Л. Коломінський, М. Лісіна, Т. А. Рєпіна Л. І. Божович, Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, А. Р. Лурія, Д. Б. Ельконін та ін. Розробка всіх цих питань становить винятковий теоретичний і практичний інтерес.

Активність дитини в дошкільному віці, її діяння є важливішою ланкою в системі міжособистісних відносин. Спілкування з однолітками впливає на розвиток особистості дитини. Саме в умовах такого спілкування дитина постійно стикається з необхідністю застосовувати на практиці засвоєні норми поведінки.

Спілкування дітей в дошкільному віці показує їхню причетність до соціальних ролей чоловіків і жінок. В іграх і в практиці реального спілкування діти засвоюють не тільки соціальні ролі, пов'язані зі статевою ідентифікацією дорослих, а й способи спілкування чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток.

До кінця дошкільного віку дитина вчиться таким емоціям і почуттям, які допомагають їй встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками і з дорослими. У дитини формуються основи відповідального ставлення до

результатів своїх дій і вчинків. Шести-семирічна дитина в ситуації взаємостосунків з добре знайомими однолітками може самостійно вибирати способи правильної поведінки, відстоювати свою думку, брати на себе відповідальність за свою позицію і чинити опір провокуючому впливу однолітків.

Не тільки від батьків, але і від дитячого саду залежить те, наскільки дитина опиниться психологічно підготовленою до школи. Тому вивчення внутрішньогрупових взаємин, спілкування, спільної діяльності, впливу дошкільної групи на формування особистості дитини, становлення стосунків у дитячому колективі – є важливими та актуальними проблемами сьогодення. Все це свідчить про **актуальність** зазначеної проблеми.

Мета дослідження – на основі аналізу проблеми становлення особистості в дошкільному віці виявити та охарактеризувати психологічні показники розвитку міжособистісних взаємин у дошкільному віці.

Досягнення мети та перевірка гіпотези передбачали розв'язання таких **завдань**:

1. Розглянути психолого-педагогічні характеристики дошкільного віку.
2. Охарактеризувати феномен міжособистісних взаємин.
3. Розкрити динаміку комунікативного розвитку в дошкільному віці.
4. Експериментально дослідити особливості комунікативного розвитку в дошкільному віці.
5. Визначити напрями та стратегії розвитку міжособистісних взаємин дошкільників.

Об'єкт дослідження – міжособистісні відносини в дошкільному віці.

Предмет дослідження – динаміка комунікативного розвитку у дошкільників.

Методологічною основою дослідження стали загальнотеоретичні

положення наукової психології про сутність особистості, закономірності її становлення та розвитку (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Мерлін, В. Мясіщев, К. Платонов, С. Рубінштейн, А. Петровський); положення про психічне здоров'я дитини і визначення його емоційним благополуччям (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, А. Р. Лурія, Д. Б. Ельконін т).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі були застосовані загальнонаукові теоретичні методи (аналіз, систематизація, узагальнення), а також комплекс дослідницьких методів, що включав опитування, тестування, спостереження. Отримані дані підлягали кількісному аналізу з подальшою їх інтерпретацією і змістовним узагальненням.

Теоретичне значення роботи полягає у теоретичному поглибленні змісту феномену спілкування в дошкільному віці, в обґрунтуванні необхідності дослідження закономірностей комунікативного розвитку в дошкільників, а також в необхідності аналізу напрямів та стратегій розвитку міжособистісних взаємин дошкільників.

Практичне значення роботи визначається виявленням детермінант розвитку міжособистісних взаємин в дошкільному віці. Теоретичні положення, емпіричний матеріал та висновки дають можливість вихователям ДНЗ оптимізувати процес взаєморозуміння з вихованцями. Результати дослідження можуть бути використані у процесі професійної підготовки вихователів.

Апробація. Головні положення та результати дослідження доповідались і обговорювались на засіданні кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти.

Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 40 найменування, додатків. Загальний обсяг роботи 43 сторінки (основна частина – 43).

РОЗДІЛ I

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ВЗАЄМИН У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.

1.1. Психолого-педагогічна характеристика дошкільного віку

Дошкільне дитинство – це відповідальний період психічного розвитку дитини і особистості взагалі. Це вік початкового, фактичного становлення особистості. Порушення будь-якої ланки або механізму психологічної структури розвитку дитини може суттєво вплинути на її подальший розвиток.

Початок відвідування дитиною дошкільного закладу не є фіксованим. Як правило, цей аспект визначають батьки з огляду на різноманітні причини. У залежності від віку дитини процес її адаптації до дошкільного закладу і способи оптимізації цього процесу відрізняються. Тому фахівці ДНЗ повинні знати вікові особливості розвитку на всіх етапах дитинства.

Ранній вік охоплює період від 1 до 3 років і є одним з ключових у житті дитини. Він характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, оскільки на цьому етапі її життя провідною стає предметна діяльність, яка замінює емоційне спілкування з дорослими [49].

Особливе значення раннього віку пов'язане з ходьбою. Завдяки їй дитина починає самостійніше спілкуватися з навколишнім світом. Ходьба розвиває вміння орієнтуватися у просторі, розширює можливості ознайомлення з оточенням, забезпечує перехід до самостійної предметної діяльності, внаслідок чого змінюються стосунки з дорослими. [3; 6; 25] Соціальна ситуація розвитку у ранньому дитинстві має структуру: «дитина-предмет-дорослий».

У період раннього дитинства серед всіх процесів домінує сприймання. Дитина не може діяти без опори на сприймання. З цим пов'язані відсутність у

дітей творчої уяви. Важливою характеристикою сприймання є його ефективність. Мислення в цей період є наочно-дійовим, з'являється здатність вирішувати завдання не тільки шляхом проб та помилок, а й шляхом здогадки. До кінця періоду розвивається здатність до узагальнення, переносу досвіду в нові ситуації, уміння встановлювати зв'язки між предметами шляхом експериментування. Поступово відбувається перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення, дії з предметами змінюються діями з образами. [17; 22; 24;27]

Ранній вік є сензитивним для розвитку мовлення. Особливого значення набуває поява елементів гри. Саме в предметній і далі в ігровій діяльності проявляються певні психічні новоутворення віку. У ранньому дитинстві з'являються символічні дії – створення нових відношень між предметом і його використанням. Розвивається здатність до наслідування, що є основою інтелектуального і моторного розвитку дитини. Виявляються такі форми поведінки, які свідчать про розвиток самопізнання і формування самосвідомості. Із зародженням самосвідомості у дитини розвивається здатність розуміти емоційний стан іншої людини [15; 19; 22]. Поява елементарної свідомості сприяє розвитку здатності до довільної саморегуляції.

Прагнення бути як дорослий може знайти найповніше втілення тільки у формі гри. Тому криза трьох років розв'язується завдяки переходу дитини до ігрової діяльності. Пов'язані з появою кризи новоутворення (прагнення самостійності, бажання наслідувати дії дорослих) є важливим кроком у психічному розвитку дитини, який готує її до нового вікового періоду розвитку. [16; 18;28]

Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли значно розширюються сфера взаємодії та коло спілкування дитини. Спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. [21; 25] Дошкільнику вже недостатньо уваги дорослого і спільної

діяльності з ним, оскільки завдяки мовному розвитку його можливості спілкування розширилися. Він уже здатний спілкуватися не тільки про предмети, які сприймає безпосередньо, а й предмети, відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає позаситуативним, виходить за межі сприйнятої ситуації [17; 19; 21]

У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими. [37].

Внутрішня позиція дошкільника щодо інших людей характеризується усвідомленням власного Я, своєї поведінки та інтересом до світу дорослих. [10; 28; 47]. Джерелом емоційних переживань дитини є її діяльність, спілкування з оточуючим світом. [5; 21; 36; 40] Освоєння в дошкільному дитинстві нових, змістовніших видів діяльності сприяє розвитку глибших та стійкіших емоцій, пов'язаних не лише з близькими, а й з віддаленими цілями, не тільки з тими об'єктами, що дитина сприймає, а й тими, які уявляє.

Діяльність породжує передусім позитивні емоції, причому своєю метою, сенсом, якого вона набуває для дитини, та самим процесом її виконання. [23]. Дошкільник починає відособлюватися від дорослого, диференціюючи себе як самостійну людську істоту. При цьому поведінка дитини зорієнтована на дорослого (його вчинки та стосунки з людьми) як зразок для наслідування. [5]

На розвиток вольових якостей позитивно впливає гра. [2; 14; 21; 32] Відособлюючись від дорослого, дошкільник вступає в активніші взаємини з однолітками, які реалізуються передусім у грі, де необхідно підкорятися певним правилам, обов'язковим для всіх, виконувати заздалегідь визначені дії. Ігрова діяльність надає сенсу вольовому зусиллю, робить його ефективнішим. На розвиток волі у цьому віці позитивно впливає продуктивна та трудова діяльність дитини. [32; 40]

Дошкільник робить перші кроки у самопізнанні, розвитку самосвідо-

мости. Об'єктами самопізнання є окремі частини тіла, дії, мовні акти, вчинки, переживання та особистісні якості.

З розвитком довільності психічних процесів стає можливим їх усвідомлення, що служить основою саморегуляції. Дошкільник набуває власного досвіду і засвоює доступний йому досвід інших, спілкуючись із дорослими, граючи в рольові ігри, виконуючи трудові доручення тощо, тобто він постійно вчиться. Крім того, в цьому віці розпочинається освоєння форм навчальної діяльності. Роль навчання в розумовому розвитку дитини зростає, якщо має місце набуття не окремих знань, а певної їх системи, та формування потрібних для їх засвоєння дій [34; 39; 47].

Отже, дошкільне дитинство – період інтенсивного фізичного й психічного розвитку індивіда, протягом якого відбувається підготовка його до життя дорослих. У цьому періоді забезпечується загальний розвиток дитини, який слугує основою для набуття нею у подальшому спеціальних знань та навичок і засвоєння різних видів діяльності. Формуються якості психіки, які визначають собою загальний характер поведінки, ставлення до навколишнього, а також якості, що проектуються на майбутнє. Дитинство є найбільш важливим етапом у соціалізації особистості.

1.2. Міжособистісні взаємини як соціально-психологічний феномен

В дошкільному віці однолітки виступають як носії норм і форм поведінки, що задаються дорослими. В цей період закладаються основні стереотипи соціальної поведінки особистості. [19; 20; 27] Мотиви міжособистісної привабливості не усвідомлюються дошкільнятами. Контактиміж дітьми виникають або спонтанно (коли діти самі обирають собі партнера для спільної гри), або як організовані дорослими, і носять нетривалий та нестійкий характер. Джерелом уявлень про нормативи поведінки при цьому виступають дорослі. Але засвоєння

самих норм і правил міжособистісних відносин відбувається у взаємодії з однолітками через гру та спільну діяльність. У середньому дошкільному віці дитина вже може демонструвати свої особисті стосунки. Міжособистісні зв'язки стають більш виборчими і набувають відносно стійкий характер. [21; 23; 24]

Норми, які регулюють міжособистісні відносини дошкільнят, перебувають у стадії формування. Відсутність особистого соціального досвіду спонукає дітей у своїх діях орієнтуватися на думку більшості (бути таким, "як всі"). Симпатії і антипатії дошкільника обумовлені тим, якою мірою дитина відповідає соціальному еталону, який формується на основі оцінок дорослих та однолітків. [24]

Як відзначають М. І. Лісіна, А. Г. Рузька, О. О. Смірнова, дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання. [21; 24; 26; 40]. Це вказує на те, що у змісті потреби у спілкуванні з ровесником на другому місці після прагнення до співдії знаходиться такий компонент як бажання поваги і визнання. Діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості. Діти використовують такі засоби спілкування, як виразні, зображувальні, знакові. Діти багато й захоплено розмовляють між собою, але мовлення залишається ситуативним. О.О.Смірнова здійснила контент-аналіз висловлень у ситуаціях вільної взаємодії дітей 3-7 років, виявивши такі основні теми: Я-висловлення про себе; Ти-висловлення про іншу дитину; світ – висловлення про предмети й явища, що виходять за межі ситуації; гра – висловлення дітей під час їх гри [40, с. 139].

У багатьох дітей вже в дошкільному віці формується і закріплюється негативне ставлення до інших, що може мати вельми сумні віддалені наслідки. Вчасно визначити проблемні форми міжособистісних відносин і допомогти дитині подолати їх найважливіше завдання батьків вихователів

тощо. [21] Для вирішення цієї проблеми необхідно знати вікові особливості спілкування дітей, нормальний хід розвитку спілкування з однолітками, а також психологічні причини виникнення та корекції різних проблем у відносинах з іншими дітьми [12; 17].

Основною формою взаємин в дошкільному віці є ситуативно ділова форма спілкування. Найбільш яскраво проявляються ставлення дітей в спілкуванні з однолітками, і в першу чергу нерегламентованому вихователем. Дані про це спілкування дошкільників вихователю можна одержати, спостерігаючи за дітьми у груповій кімнаті або на ділянці. [8;13; 18; 21]

Специфіка спілкування дошкільників з однолітками багато в чому відрізняється від спілкування з дорослими. [14]. Протягом дошкільного віку спілкування дітей одне з одним істотно змінюється по всіх параметрах: змінюються зміст потреби, мотиви і засоби спілкування. Ці зміни можуть протікати плавно, поступово, проте в них спостерігаються якісні зрушення, переломи тощо. Від двох до семи років відзначаються два таких переломи: перший відбувається приблизно в чотири роки, другий – близько шести років. [12; 18;19]

Важливим питанням при вивченні характеристики внутрішньогрупових взаємин як дітей дошкільного віку, так і не тільки їх є виявлення безпосередньо самої структури таких відносин, їх змісту. Це можна здійснити виходячи з аналізу соціальної ситуації розвитку групи. [26]

У дитячих групах можуть бути виділені функціонально-рольові, емоційно-оцінні і особистісно-сміслові відносини між однолітками. Функціонально-рольові відносини виступають при вивченні "ділового" спілкування і спільної діяльності, що дозволяє відповісти на запитання: "в якій конкретній діяльності розгортаються ці відносини?" і "що вони відображають?" Ці відносини зафіксовані в специфічних для даної спільності сферах життєдіяльності дітей (трудової, навчальної, продуктивної,

ігровий) і розгортаються в ході засвоєння дитиною норм і способів дії в групі під безпосереднім керівництвом і контролем з боку дорослого. [28; 31; 37;41]

Функціонально-рольові відносини, які проявляються в ігровій діяльності, в значній мірі самостійні і вільні від безпосереднього контролю з боку дорослого. У самій грі, як, втім, і у всіх інших формах спільної діяльності дітей у групі, виявляються два види відносин: власне ігрові відносини і відносини з приводу спільної діяльності у грі. Наприклад, власне - ігрові відносини відтворюють соціально-типові зразки поведінки: доктор до хворого – добрий; вчитель з учнем суворий. [13; 18] Це відносини "загальні", вони "безсуб'єктні" і задані дитині в спілкуванні з однолітками.

Інший тип ігрових відносин виникає "навколо" гри, під час обговорення її задуму, побудові "сценарію", розподілу ролей. [20; 21] Психологічний зміст спілкування дитини полягає тут у тому, що саме в контексті цих відносин дитина сама здійснює особистісний вибір тієї чи іншої ролі. Так виникають і вирішуються суттєво важливі конфлікти дитячого життя: "У що грати?"; "Кого приймати у гру?"; "Хто буде головним?".

У дитячій групі здійснюється взаємна корекція поведінки відповідно до засвоєних дитиною соціальних норм. Якщо дитина слідує цим нормам, то вона оцінюється іншими дітьми позитивно, якщо відхиляється від виконання цих норм, то виникають "скарги" дорослому. Ці скарги продиктовані бажанням дитини підтвердити норму. [13]

Аналіз мотиваційного плану спільної діяльності в дитячій групі відкриває шлях до вивчення особистісно-сміслових відносин, які виокремлюються при відповіді на питання: заради чого, в ім'я кого здійснюється спільна діяльність?

Особистісно-значимі відносини – це взаємозв'язки в групі, за допомогою яких мотив однієї дитини набуває для інших однолітків особистісний зміст. [37; 38;43;52] При цьому учасники спільної діяльності починають

переживати інтереси і цінності цієї дитини, як свої власні мотиви, заради яких вони, приймаючи різні соціальні ролі, діють.

Особистісно-значимі відносини особливо яскраво виявляються в тих випадках, коли дитина у взаємодії з оточуючими бере на себе реально роль дорослого і діє відповідно до неї. Це може виявитися в критичних ситуаціях, коли, приміром, дитина піклуватися про молодшого брата під час важкої хвороби матері. [15]

1.3 Комунікативний розвиток в дошкільному віці

Особливе місце у розвитку соціальної активності дошкільника займає розвиток специфіки спілкування з однолітками. У ранньому віці діти починають пильно цікавитися одне одним: вони спостерігають дії одне одного, обмінюються іграшками, намагаються демонструвати одне одному свої досягнення і навіть змагаються. У спілкуванні через наслідування дитина засвоює способи взаємодії між людьми. Ця взаємодія зумовлена виключною залежністю людини від інших людей. Ідентифікація як ототожнення дозволяє людині емоційно, символічно «присвоювати» почуття іншого, а також переносити свої почуття, цінності і мотиви на іншого. Саме у взаємодії ці механізми ідентифікації дають людині можливість розвиватися, рефлексувати і відповідати соціальним очікуванням суспільства. [9]

Спілкування – основа міжособистісних відносин, які є найбільш пріоритетним видом спілкування у дітей дошкільного віку. Спілкування з однолітками дуже важливий специфічний канал інформації. [12]

Спілкування в групі однолітків істотно відображається на розвитку особистості дитини. Від стилю спілкування, від положення серед однолітків залежить, наскільки дитина відчуває себе спокійною, задоволеною, якою мірою вона засвоює норми стосунків з однолітками. У спілкуванні дітей досить швидко складаються стосунки, в яких проявляються лідери і

аутсайдери. Спілкування з однолітками — жорстка школа соціальних стосунків. Саме таке спілкування вимагає високої емоційної напруги. Діти дошкільного віку активно цікавляться одне одним, у них з'являється виражена потреба в спілкуванні з однолітками. В умовах спеціального дошкільного виховання, коли дитина постійно знаходиться з іншими дітьми, вступає з ними в різноманітні контакти, складається дитяче товариство, де дитина набуває перших навичок поведінки серед рівних учасників спілкування. [1; 20;25; 45].

Усвідомлення свого «Я» включає і усвідомлення власної статевої приналежності. Почуття власної статевої приналежності в нормі вже стає стійким у дитини в дошкільному віці. Відповідно до сприймання самого себе як хлопчика чи дівчинки дитина починає вибирати ігрові ролі. При цьому діти часто групуються в грі за ознакою статі. Це визначає розвиток самосвідомості в аспекті статевої ідентифікації.

Спілкування дітей в дошкільному віці показує їхню причетність до соціальних ролей чоловіків і жінок. В іграх і в практиці реального спілкування діти засвоюють не тільки соціальні ролі, пов'язані зі статевою ідентифікацією дорослих, а й способи спілкування чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток [2;8; 11; 19].

До кінця дошкільного віку дитина вчиться таким емоціям і почуттям, які допомагають їй встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками і з дорослими. У дитини формуються основи відповідального ставлення до результатів своїх дій і вчинків. Дитина шести-семи років здатна розуміти моральний сенс відповідальності. Емоційно позитивне ставлення до самого себе, які лежать в основі структури самосвідомості особистості кожної дитини, що нормально розвивається, орієнтує її на домагання відповідати позитивному етичному еталону. Коли потреба відповідати позитивному еталону поведінки набуває особистісного смислу, в дитини з'являється відповідальність як риса особистості. Шести-семирічна дитина в ситуації

взаємостосунків з добре знайомими однолітками може самостійно вибирати способи правильної поведінки, відстоювати свою думку, брати на себе відповідальність за свою позицію і чинити опір провокуючому впливу однолітків.

Дитина потребує доброзичливого контролю і позитивної оцінки дорослого. Правильна поведінка в присутності дорослого — перший етап морального розвитку поведінки дитини. І хоча потреба вести себе за правилами і набуває особистісного смислу для дитини, її почуття відповідальності найкращим чином розкривається в присутності дорослого. Психологічний смисл того, що відбувається в поведінці дитини, полягає в тому, що хоча і за допомогою дорослого, але психологічно самостійно вона набуває почуття відповідальності за свою поведінку. [2; 4; 7; 13;20].

Потреба у визнанні виявляється в прагненні дитини утвердитися в своїх моральних якостях. Дитина рефлексує, намагається проаналізувати власний психічний стан, прогнозувати можливі реакції інших людей на свій вчинок, при цьому вона хоче, щоб люди відчували до неї доброзичливість, вдячність, визнавали і цінували її гарний вчинок. Дитина відчуває постійну потребу звертатися до дорослих за оцінкою результатів своєї діяльності і досягнень. У цьому випадку дуже важливо підтримати дитину, оскільки неувага, зневага, неповажне ставлення дорослого можуть призвести до втрати впевненості у своїх можливостях. [30;33]

Спілкування з дорослими і однолітками дає можливість дитині засвоювати еталони соціальних норм поведінки. Дитина в певних життєвих ситуаціях стикається з необхідністю підпорядковувати свою поведінку моральним нормам і вимогам.

Використання для аналізу спілкування дітей з дорослими загальної концепції діяльності, розвинутої у вітчизняній психології О. М. Леонт'євим (1975), дало змогу скласти уявлення про структуру спілкування і про зміст його на різних етапах раннього і дошкільного дитинства, простежити зміну

якісно різних етапів у розвитку спілкування дитини з дорослим від народження до 7 років. Встановлено, що впродовж перших 7 років життя у дітей послідовно виникають чотири форми спілкування з дорослим: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативно-пізнавальне і позаситуативно-особистісне. Дослідження спілкування в системі інших діяльностей дитини відкрило можливість для розуміння його ролі в загальному психічному розвитку дитини, для з'ясування шляхів і механізмів впливу спілкування на різні сторони дитячої психіки [6; 22].

У підході до аналізу спілкування дошкільників з однолітками ми виходили з теоретичного положення, яке, на наш погляд, полягає в тому, що природа обох сфер спілкування дошкільників спільна. Спілкування дитини з дорослим і однолітком — різновиди однієї і тієї самої комунікативної діяльності.

Основне, що об'єднує обидві сфери, полягає в предметі діяльності, яким в обох випадках є інша людина, партнер дитини по спілкуванню. Будучи спрямованою на один і той самий об'єкт, ця діяльність в обох її варіантах повинна давати і однаковий продукт — самопізнання і самооцінку через пізнання й оцінку партнера (і партнером). Однак тоді й сама активність дитини загалом — природа потреби, що є її основою, мотивів, що її спонукають, дії та операції, що формують цю активність, — в обох випадках виявляється в принципі однією і тією самою. Головне, що різнить ці сфери спілкування, зводиться до того, хто саме є партнером дитини — дорослий чи інша дитина. Відмінність важлива, але нам думається, що вона не скасовує єдності обох сфер комунікативної діяльності. Мабуть, вона визначає лише те, як працюють два варіанти єдиного механізму. Сказане робить важливим аспектом наших досліджень розгляд взаємовідношення цих сфер спілкування і з'ясування ролі кожної з них для дитини. [12;20; 21]

Слід указати також на ще одну істотну причину, що спонукає досліджувати спілкування з однолітком у зіставленні зі спілкуванням з

дорослим, — це їх справжній зв'язок між собою в житті дитини. Ми вважаємо, що спілкування з дорослими реально багато в чому визначає виникнення, розвиток і особливості контактів дитини з іншими дітьми. Право на таке припущення нам дає той факт, що в онтогенезі діти спочатку навчаються спілкуватися з дорослими і лише значно пізніше налагоджувати зв'язки між собою. Крім того, результати проведених нами досліджень, які свідчать про те, що дорослий залишається центром світу дітей аж до 7 років (верхнього кордону, вибраного нами для вивчення періоду дитинства), дають підстави передбачати сильний вплив стосунків з ним на взаємодію дитини зі своїми однолітками. Оскільки до того єдиного соціального оточення, в якому зростає дитина раннього і дошкільного віку, належать і дорослий, і діти, зрозуміло, що особа дорослого, настільки значуща для маляти, звичайно, опосередковує його зв'язки з однолітками [34; 26;30;33].

Із міркувань, висловлених вище, впливають найзагальніші лінії дослідження і гіпотези. Погляд на спілкування дошкільників з однолітками як на комунікативну діяльність ставить у центр нашої уваги цілісну характеристику спілкування дітей між собою, а також його потребово-мотиваційну, змістову основу, підхід до нього як до процесу якісних перетворень на різних рівнях онтогенезу.

Якщо спілкування з однолітком є особливою — комунікативною — діяльністю, такою самою за своєю природою, як і спілкування з дорослим, то для її аналізу можна застосувати схему і прийоми, розроблені при вивченні спілкування з дорослими. Це стосується, зокрема, критеріїв визначення того, чи виникла вже у дитини діяльність спілкування з однолітками і на якому етапі становлення вона перебуває [13;20; 21].

Якщо спілкування з однолітками виникає і розвивається в тісному зв'язку зі спілкуванням дитини і дорослих і зазнає потужного впливу цієї другої сфери, то природно, що при дослідженні контактів дітей між собою необхідно враховувати індивідуальні і вікові особливості спілкування

кожного з них з дорослими, порівнювати спілкування дітей, що вирости в різних умовах виховання. Саме спільна природа комунікативної діяльності дитини у двох сферах як загальна підстава може дати змогу через їх зіставлення побачити характерні особливості кожної (специфіку потреби в спілкуванні з однолітками у порівнянні з дорослим, його мотивів, засобів тощо) [4; 7; 13;20; 27; 31].

У дитинстві і ранньому дитинстві найбільш поширеною причиною конфліктів з однолітками виступає поведження з іншою дитиною як з неживим об'єктом і невміння грати поруч навіть при наявності достатньої кількості іграшок. Іграшка для малюка більш приваблива, ніж одноліток. Вона заступає партнера і гальмує розвиток позитивних взаємовідносин. Дошкільнику особливо важливо продемонструвати себе і хоч у чомусь перевершити товариша. Йому необхідна впевненість в тому, що його помічають, і відчувати, що він найкращий. Серед дітей маляті доводиться доводити своє право на унікальність. Дитина порівнює себе з однолітком. Але це порівняння дуже суб'єктивно, тільки в її користь. Дитина бачить однолітка як предмет порівняння з собою, тому сам одноліток і його особа не помічаються. Інтереси ровесника частіше ігноруються. Малюк помічає іншого, коли той починає заважати. І тоді відразу ж одноліток отримує сувору оцінку, відповідну характеристику. Дитина чекає від ровесника схвалення і похвали, але оскільки вона не розуміє, що й іншому потрібно те ж саме, їй важко похвалити або схвалити товариша. Крім того, дошкільнята погано усвідомлюють причини поведінки інших. Вони не розуміють, що одноліток – така ж сама особистість із своїми інтересами і потребами. [14;16; 19; 23; 25]

До 5-6 років чисельність конфліктів знижується. Дитині стає важливіше грати разом, ніж утвердитися в очах однолітка. Діти частіше говорять про себе з позиції «ми». Приходить розуміння того, що у товариша

можуть бути інші заняття, ігри, хоча дошкільнята як і раніше сваряться, а нерідко і б'ються. . [20; 21;48]

Отже, кожна форма спілкування має різний внесок в психічний розвиток. Ранні, що починаються на першому році життя, контакти з однолітками служать одним з найважливіших джерел розвитку способів і мотивів пізнавальної діяльності. Інші діти виступають як джерело наслідування, спільну діяльність, додаткових вражень, яскравих позитивних емоційних переживань. При нестачі спілкування з дорослими спілкування з ровесниками виконує компенсаторну функцію.

Емоційно-практична форма спілкування спонукає дітей проявляти ініціативу, впливає на розширення спектру емоційних переживань. Ситуативно-ділова форма створює сприятливі умови для розвитку особистості, самосвідомості, допитливості, сміливості, оптимізму, творчості. А позаситуативно-ділова формує вміння бачити в партнері по спілкуванню самоцінну особистість, розуміти її думки і переживання. У той же час вона дозволяє дошкільнику уточнити уявлення про самого себе. [1;14].

РОЗДІЛ II

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН

2.1. Характеристика процедури та методів дослідження спілкування в дошкільному віці

Дослідження проводилось в три етапи. На першому етапі було проведено теоретичний аналіз проблеми дослідження, визначені основні позиції дослідження, дібрані методи експериментального дослідження. На другому етапі безпосередньо вивчались специфіка комунікативного розвитку в дошкільному дитинстві та вплив спілкування на особистісний розвиток дошкільника. На третьому етапі було проведено аналіз результатів емпіричного дослідження і обґрунтовано прийоми розвитку та корекції міжособистісних взаємин в дошкільному віці.

Основним методом діагностики комунікативних відносин вважається соціометричний метод. Соціометрія – це виявлення «соціометричних позицій», тобто співвідношення авторитету членів групи за ознаками симпатії-антипатії, де на крайніх полюсах виявляється лідер групи і «неприйнятний», тобто становище людини в системі внутрішніх відносин, що визначає ступінь його авторитету в очах решти учасників групи. . [22]

Але враховуючи вік дітей, вважаємо, що соціометричний метод не є достатньо інформативним методом. Тому для з'ясування особливостей комунікативних відносин в експериментальному дослідженні були використані наступні діагностичні методики:

1. Тест «Зробимо разом» [21]. Метою застосування даної методики було виявлення кооперативних стратегій у спілкуванні й оцінюванні рівня розвитку спрямованості особистості дитини, що виявляється у взаємодії з однолітками. Ця методика дозволяє враховувати такі параметри, як правильне вираження свого бажання і прохання, підтримка контакту з партнером, готовність до співпраці, бажання допомогти партнеру у грі,

турбота про партнера, бажання поділитися з ним. Дітям пропонувалися мозаїка і картинки із зображенням предмета, що складався з невеличкої кількості мозаїчних фігур.

При проведенні дослідження, дітей однієї групи було поділено на пари для спільної діяльності. Ми врахували той факт, що діти швидше дотримуються етичних норм у спілкуванні з тими, до кого вони ставляться із симпатією. Тому в пару ми не брали двох друзів, а обирали тих дітей, що мало спілкуються одне з одним.

Дітям надавалася інструкція: «Діти, зараз ми з вами пограємося з мозаїкою. З неї можна складати різні візерунки. Складімо візерунок за цією картинкою. Спробуйте!».

Дітям запропонували картинку-зразок для освоєння гри. [21]. Коли діти досить упевнено навчилися маніпулювати фігурками, вихователь запропонувала їм наступну картинку: «А зараз я дам кожному фігурки, і ви разом складіть ось цей малюнок». Акцент було зроблено на слові «разом». Дітям надавалася рівно та кількість фігурок, скільки їх необхідно для складання картинки, але фігурки було поділено між дітьми порівну.

Для проведення цієї методики ми використовували по три картинки (окрім тренувальної картинки-зразка). Процедура дослідження зайняла у середньому 20 хвилин. Під час виконання завдання ми не втручалися в роботу дітей, не підказували, не давали рекомендацій, не робили зауваження, не коментували дії дітей тощо.

Обробка результатів методики полягає у підрахунку балів за 4 комплексними ознаками:

1. Негативна етична спрямованість особистості:

- забирає (бере) фігурки партнера (від 0 до 2 балів, залежно від ступеня вираженості ознаки);
- на забирання у себе фігурок реагує негативно, наприклад відштовхує руку, утримує або прикриває фігурки, подає репліки на зразок: «Моє!», «Не дам!» (від 0 до 2 балів);

- намагається регулювати поведінку партнера, оцінює його дії (репліки на зразок: «Роби давай!», «Ти що, зовсім?») (0 – 2 бали);
- використовує в мові особисті займенники типу «я», «мені» (0 – 1 бали);
- не розуміє слово «разом», використовує тільки свої фігурки (0 – 2 бали);
- не працює сам (0 – 1 бали).

2. Позитивна етична спрямованість особи:

- допомагає партнерові, наприклад поправляє його фігурки, радить, подає репліки на зразок: «Зараз я тобі допоможу», «Давай допоможу» (0 – 2 бали);
- віддає свої фігурки; пересуває їх центральну частину столу або ближче до партнера, працює на столі партнера (0 – 2 бали);
- використовує в мові особисті займенники множини, типу «нас», «ми» (0 – 1 бали);
- відразу розуміє слово «разом» і намагається налагодити співпрацю (0 – 2 бали);
- працює разом із партнером (0 – 1 бал).

3. Товарииськість, контактність дитини:

- мова, звернена до партнера (1 бал нараховується за кожну репліку, але не більше ніж 5 балів);
- мова, звернена до дорослого (1 бал нараховується за кожну репліку, але не більше ніж 5 балів);
- реагує дією на поради партнера (0 – 2 бали).

4. Зацікавленість у запропонованій діяльності

- будує сам або разом з партнером, тобто активно виконує завдання (0 – 2 бали);
- стежить за роботою партнера (0 – 2 бали);
- дає поради і репліки щодо роботи (0 – 2 бали).

Бали підсумовувалися за кожним симптомокомплексом.

Наступним етапом роботи з цією методикою було виявити рівень сформованості того чи іншого симптомокомплекса у дитини. Для цього нами використовувалися наступні критерії:

Симптомокомплекс	Рівень сформованості
Негативна етична спрямованість	
0 – 3 бали	низький рівень
4 – 6 бали	середній рівень
7 – 9 бали	високий рівень
Позитивна етична спрямованість	
0 – 1 бали	низький рівень
2 – 3 бали	середній рівень
4 бали	високий рівень
Товариськість, контактність	
0 – 3 бали	низький рівень
4 – 8 бали	середній рівень
9 – 12 бали	високий рівень
Зацікавленість у запропонованій діяльності	
0 – 2 бали	низький рівень
3 – 4 бали	середній рівень
5 – 6 бали	високий рівень

2. Методика «Два будиночки» (автори – І.Вандвік, П.Еклблад).

Ця методика використовувалась нами для визначення кола значущого спілкування дитини, особливостей взаємин у групі, виявленні симпатій до членів групи. Для проведення тесту ми взяли лист паперу, на якому малювали два будиночки. Один з них більше – червоного кольору, інший

трохи менше – чорного кольору. Цей малюнок не заготовляли заздалегідь, а робили на очах у дитини чорним і червоним олівцями. (Додаток А).

Дослідження проводили індивідуально з кожною дитиною. спочатку ми стисло обговорили, в якому будинку живе дитина. Потім ми пропонували дитині: «А зараз давай збудуємо для тебе чудовий, красивий червоний будинок, – і малювали на очах дитини червоний будинок, постійно підкреслюючи його привабливість. – А тепер давай цей прекрасний будиночок заселимо. Звичайно, у ньому житимеш ти, адже ми його для тебе й побудували! (*Біля будинку записували і'мя дитини.*) А хто ще? Тут, у цьому новому будиночку можуть жити всі, кого ти схочеш поселити із собою. Сели кого хочеш!». Коли дитина називала майбутнього мешканця червоного будинку, ми записували нове і'мя.

Записавши трьох мешканців у червоний будинок, ми малювали поряд ще один будинок – чорний, але ніяк його не характеризували. «Можливо, когось із групи ти схочеш поселити поряд із собою в червоний будинок. Але треба, щоб їм теж було де жити». Але ми не повідомляли дитині, що цей будинок поганий або чимось гірший від червоного. Чорний будинок ми узагалі не оцінювали, це просто інший будинок.

Результати цієї методики інтерпретують «прямо», без символічного дешифрування. Враховуються кількісні і якісні показники (скільки людей дитина охоче вселяє у свій будинок). На основі проведення цього тестування формується висновок про виявлені загальні особливості міжособистісного спілкування дітей.

Таким чином, використаний комплекс методик дає можливість оцінити різні аспекти міжособистісних відносин дітей дошкільного віку.

2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження комунікації дошкільників

Зведені результати експериментального дослідження сформованості міжособистісних взаємин у дітей експериментальної групи представлені в таблиці 2.1.

Σ - сума балів, їх середній показник;

1 - негативна етична спрямованість;

2 – позитивна етична спрямованість;

3 – товариськість, контактність⁴

4 – зацікавленість у запропонованій діяльності;

5 – позитивні та негативні вибори за методикою «Два будиночки».

Аналіз результатів дослідження міжособистісних взаємин в експериментальній групі показав типову для середнього дошкільного віку картину. Вищою межею середнього рівня є показник симптомокомплексу «Негативна етична спрямованість» (6,5 балів), показники інших симптомокомплексів показують середній рівень сформованості, але цей рівень заходиться на межі між середніми та низькими показниками (1,8 балів – позитивна етична спрямованість; 6,6 балів – товариськість, контактність; 3,2 бали – зацікавленість у запропонованій діяльності). Міжособистісні стосунки між дітьми ще ситуативні, залежать від зовнішніх причин, від попередньої оцінки вихователя. Позитивні вибори зумовлені особистісними особливостями досліджуваних, а саме активністю, ініціативністю, доброзичливістю, вмінням придумати ігрові ситуації. Відповідно негативні вибори отримали діти, які або малоактивні, сором'язливі, або агресивні, непослідовні, які не вміють поступатися в ігрових ситуаціях.

Оскільки в віці від 3,5 до 4,5 років домінує емоційно-практична форма спілкування з ровесниками, на першу лінію виходять емоційні контакти в процесі виконання предметної гри, в якій діти демонструють один одному свої уміння і навички. В цей період у дитини тільки формується ставлення до однолітка як до цікавого об'єкта, вивчаються його характеристики. Діти можуть проявити агресивність - штовхнути, вдарити іншу дитину, особливо,

якщо та якимось чином позіхнула на її «власність», скажімо намагалась заволодіти привабливою іграшкою.

Таблиця 2.1.

**Результати дослідження міжособистісних взаємин дітей
експериментальної групи**

№	Симптомокомплекси									
	1		2		3		4		5	
	Сума	Рівень	Сума	Рівень	Сума	Рівень	Сума	Рівень	+	-
1	5	С	2	С	4	С	3	С	4	1
2	3	Н	2	С	8	С	4	С	3	1
3	5	С	0	Н	10	В	3	С	4	2
4	6	С	2	С	5	С	2	Н	1	3
5	8	В	1	Н	5	С	5	В	7	2
6	9	В	2	С	10	В	3	С	5	1
7	3	Н	4	В	8	С	4	С	4	1
8	6	С	3	С	10	В	0	Н	3	1
9	8	В	0	Н	4	С	4	С	3	0
10	9	В	0	Н	5	С	3	С	1	3
11	6	С	2	С	8	С	3	С	5	3
12	9	В	2	С	10	В	6	В	6	1
13	9	В	2	С	2	Н	4	С	4	1
14	3	Н	2	С	7	С	3	С	4	2
15	9	В	2	С	3	Н	1	Н	3	1
Σ	6,5	В	1,8	С	6,6	С	3,2	С	3,9	1,5

Дитина спілкуючись з іншими дітьми завжди виходить зі своїх власних інтересів, зовсім не враховуючи інтереси та бажання іншого. Вона егоцентрична і не тільки не розуміє іншу дитину, але й не вмє співчувати. Механізм співчуття з'являється пізніше, у дошкільному дитинстві. Але

спілкування з однолітками дуже корисне, оскільки сприяє розвитку міжособистісних відносин дитини [50].

Поступово спілкування з однолітками перетворюється на справжню соціальну взаємодію. Тому природньо, що показники першого симптомокомплексу дітей експериментальної групи досить високі. При проведенні цієї методики діти часто забирали фігурки партнера, але свої не віддавали; постійно намагалися регулювати поведінку іншої дитини, наполягали на своєму, не враховуючи бажання інших. Навички праці разом з іншою дитиною проявляються досить слабо, але деякі діти в процесі спільної діяльності допомагали партнерові, віддавали свої фігурки, зверталися до партнера за допомогою.

Аналогічно було проведено методики дослідження сформованості міжособистісних взаємин у дітей контрольної групи. Зведені результати експериментального дослідження сформованості міжособистісних взаємин у дітей контрольної групи представлені в додатку Б. Звертає увагу, той факт, що показники результатів експериментальної та контрольної груп істотно не вирізняються.

Наступним кроком нашого дослідження було проведення серії ігрових занять, тренінгів для оптимізації комунікативних навичок дошкільників. Детальний опис рооті надано в розділі 2.3. нашого дослідження.

У вересні 2019 року нами було проведено аналогічні методики дослідження сформованості комунікативних навичок у дітей експериментальної групи для виявлення (або не виявлення) позитивної динаміки розвитку. Зведені результати експериментального дослідження сформованості комунікативних навичок у дітей експериментальної групи представлені в таблиці 2.2.

При проведенні методики діти експериментальної групи часто допомагали партнеру, радили, як краще зробити. Діти, яким запропонували допомогу, щиро її приймали, тобто між дітьми відбувався діалог стосовно співпраці. Діти уважно слідкують за роботою партнера, активно виконують

завдання, легко приймають поради та репліки щодо роботи. Також звертає увагу той факт, що діти більш часто і по суті звертаються до партнера, використовують в мові особисті займенники множини, типу «нас», «ми», тощо.

В старшому дошкільному віці дитина більш орієнтована не на дію з предметами, а на дію з іншою людиною, а саме з однолітками, це пояснює низькі показники першого симптомокомплексу «Негативна етична спрямованість». Діти рідко використовують в мові займенники типу «я», «мені», не забирають фігурки у партнера та ін. Бажання дитини діяти разом з однолітками, включатися у спільну працю спонукає дитину бути більш поступливою в своїх діях, уважніше ставитися до думки іншої дитини, знаходити компромісні рішення.

Зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником. Діяльність з однолітками має по-справжньому спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, врахуванням інтересів партнерів. Досвід попередніх спільних ігор дітей накопичується, веде до певного узагальнення уявлень дітей про гру, про роль кожної дитини в ній. Утворюється чіткий образ ровесника, відносини з ним стають більш стабільними (спостерігається таке явище, як дружба), виникають симпатії. Відбувається формування суб'єктного ставлення до інших дітей, тобто вміння бачити в них. [2; 4; 7; 13; 20; 31; 38].

Аналізуючи результати методики «Два будиночки» звертає увагу той факт, що середньоарифметичні показники позитивних та негативних виборів дітей старшої групи значно вище ніж середньоарифметичні показники позитивних та негативних виборів дітей середньої групи, але з перевагою позитивних виборів. Це обумовлено позитивною емоційною спрямованістю старшого дошкільника на спільну діяльність з однолітками.

Таблиця 2.2.

**Результати дослідження комунікативних навичок дітей
експериментальної групи комплексу занять**

№	1		2		3		4		5	
	Сума	Рівень	Сума	Рівень	Сума	Рівень	Сума	Рівень	+	-
1	4	С	2	С	5	С	4	С	5	2
2	0	Н	4	В	8	С	6	В	4	1
3	3	Н	1	Н	10	В	4	С	5	2
4	4	С	2	С	6	С	4	С	2	2
5	6	С	1	Н	7	С	6	В	7	3
6	7	В	3	С	10	В	5	В	5	0
7	3	Н	4	В	8	С	4	С	5	1
8	4	С	3	С	10	В	1	Н	4	2
9	6	В	0	Н	4	С	5	В	5	1
10	2	Н	2	С	9	В	3	С	2	5
11	5	С	2	С	8	С	4	С	3	2
12	7	В	3	С	11	В	6	В	7	3
13	2	Н	2	С	3	Н	6	В	5	1
14	3	Н	3	С	8	С	4	С	5	2
15	4	С	3	С	3	Н	2	Н	4	2
16	2	Н	3	С	10	В	7	С	5	1
17	2	Н	2	С	8	С	9	В	4	2
Σ	2,9	Н	2,5	С	8,9	В	4,8	В	4,7	1,9

Перший зміст потреби у спілкуванні з ровесником полягає у прагненні дитини до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження. У групах дітей виникає спільний емоційний

фон: вони разом сміються, бігають, кричать. Характерні окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками. Діти захоплено граються на самоті з іграшками, не потребуючи спілкування з ровесниками. У ранньому дошкільному віці виникає передспівробітництво з ровесниками [21], характерною є гра поряд, але не разом. Зростає роль мовлення. Внесок цієї форми спілкування з ровесником у розвиток полягає у засвоєнні дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, у сприянні виявленню ініціативи, у розширенні спектру емоцій.

А ось дошкільники 5 – 6 років більш активно будують нові стосунки одне з одним, більш відкриті для нових контактів, нових вражень. Прагнення діяти спільно настільки сильно виражене, що діти йдуть на компроміс, поступаючись один одному іграшками, найпривабливішою роллю в грі тощо. Дитині стає важливішим гратись разом, досягти порозуміння, ніж ствердитися в очах однолітка. Діти частіше поступаються своїми інтересами, виявляють здатність розуміти позицію товариша. Проте не всі дошкільники досягають рівня позаситуативно-ділової форми спілкування з ровесниками, а тому їм все ж таки важко узгоджувати свої пропозиції, терпляче ставитись до протилежних точок зору один одного.

Для більш детального вивчення розвитку міжособистісних відносин в дошкільному віці, ми провели частотний аналіз показників міжособистісних взаємин дітей експериментальної групи до та після проведення корекційної роботи. [22] Результати частотного аналізу відображено в Таб 2.3.

Отримані результати дозволяють бачити розвиток міжособистісних взаємин в динамиці. Показники низького рівня сформованості першого симптомокомплексу «Негативна етична спрямованість» в середній групі на 27 % нижчі за показники того ж самого рівня в середній групі. А показники високого рівня сформованості першого симптомокомплексу, навпаки, в середній групі вищі (33,3 %) за показники в старшій групі (17,7 %). Тобто змістовні характеристики симптомокомплексу «Негативна етична спрямованість» у відсотковому відношенні має тенденцію на зниження. З

віком дитина все менше проявляє негативну спрямованість у спілкуванні з однолітками.

Таб.2.3.

Частотний аналіз показників комунікативних навичок дітей експериментальної групи до та після проведення експерименту

Симптомокомплекс	Рівні	Група	
		Середня	Старша
		%	%
Негативна етична спрямованість	Н	20	47
	С	46,7	35,3
	В	33,3	17,7
Позитивна етична спрямованість	Н	26,7	17,5
	С	66,7	70,6
	В	6,6	11,8
Товариськість, контактність	Н	13,3	11,8
	С	60	35,3
	В	26,7	52,9
Зацікавленість у запропонованій діяльності	Н	20	11,8
	С	66,7	47
	В	13,3	41,2

Показники високого рівня сформованості другого симптомокомплексу «Позитивна етична спрямованість» тако ж мають тенденцію на зростання. Але в обох групах різниця між цими показниками невелика – 5,8 %. А низький рівень сформованості симптомокомплексу «Позитивна етична спрямованість» в старшій групі на 11% нижчий за показники середньої групи. Цей факт можна пояснити ще несталою емоційною сферою дошкільників, яка не містить раціональних компонентів. Емоційне спілкування базується на потребі дитини у емоційній безпеці прийняття, тому самооцінка завжди максимально завищена [13]. Тому розвиток емоцій дитини дошкільного віку впливає на якісні зміни у відносинах з однолітками.

В той же час інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає

глибокі зміни в його міжособистісних відносинах. Якщо у ранньому віці спілкування з однолітками зумовлювалося безпосередньо оточуючими впливами, то у старших дошкільників воно починає опосередковуватися його ставленням до тих чи інших явищ. Внаслідок появи опосередкованості спілкування воно стає більш узагальненим, усвідомленим, керованим. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно вимог дорослих та засвоєння норм поведінки. Спілкування у функції передбачення включаються у внутрішні механізми забезпечення супорядності мотивів як важливий їх компонент. Маючи досить різноманітний досвід спілкування за допомогою мовлення, дитина засвоює навички вираження емоцій в єдності вербальних і невербальних засобів. [14].

Звертає увагу зміна показників високого рівня сформованості симптомокомплексу «Товариськість, контактність», з 26,7 % до проведення методик до 52,9 % після проведення. Це можна пояснити тим, що у дітей 6-7 років чітко намічається тенденція до розвитку позаситуативно-ділової форми спілкування. Ускладнення ігрової діяльності ставить дошкільників перед необхідністю домовитися і заздалегідь спланувати свою діяльність. Основна потреба в спілкуванні полягає в прагненні до співпраці з товаришами, яке набуває позаситуативний характер. Змінюється провідний мотив спілкування. Зростає потреба дошкільника в товаристві ровесників, внаслідок чого інтенсивно розвиваються соціальні емоції (симпатії, антипатії, уподобання тощо). Виникають інтелектуальні емоції. У процесі міжособистісної взаємодії дитини з дорослими та однолітками формуються її моральні почуття. Урізноманітнюються прояви почуття власної гідності: розвивається як самолюбство, так і почуття сорому, ніяковості.

В дошкільному віці однолітки виступають як носії норм і форм поведінки. В цей період закладаються основні стереотипи соціальної поведінки особистості. Мотиви міжособистісної привабливості не усвідомлюються дошкільниками. Контактиміж дітьми виникають або спонтанно (коли діти самі обирають собі партнера для спільної гри), або як

організовані дорослими, і носять нетривалий та нестійкий характер. Джерелом уявлень про нормативи поведінки при цьому виступають дорослі. Але засвоєння самих норм і правил міжособистісних відносин відбувається у взаємодії з однолітками через гру та спільну діяльність. У середньому дошкільному віці дитина вже може демонструвати свої особисті стосунки. Міжособистісні зв'язки стають більш виборчими і набувають відносно стійкий характер. . [2; 5; 7; 17;20]

Схожі зміни результатів високого рівня сформованості показників четвертого симптомокомплексу «Зацікавленість у запропонованій діяльності». Показники високого рівня сформованості в старшій групі виросли на 27,9 % порівняно з тими ж показниками середньої групи. Цей факт обумовлен тим, що у процесі спільної діяльності, інших видів взаємодії діти обмінюються пізнавальною, оцінною інформацією, що дає їм змогу узгоджено планувати , реалізовувати, контролювати, коригувати свої дії, задовольняти особистісну потребу одне в одному. У цьому полягає суть спільної дії – багатопланового процесу, завдяки якому дитина пізнає світ і себе в ньому, здобуває соціальний досвід, розвивається й утверджується як особистість.

Контакти з іншими дітьми характеризуються відсутністю жорстких норм і правил, які існують при спілкуванні з дорослими. Тому діти у спільній діяльності з однолітками більш розкуті, а їхні контакти мають велику насиченість [6]. Розвивається певна ієрархія мотивів, їх супідрядність. Діяльність дитини тепер зумовлюється не окремими спонуканнями, а ієрархічною системою мотивів, у якій основні та стійкі набувають провідної ролі, підпорядковуючи ситуативні пробудження.

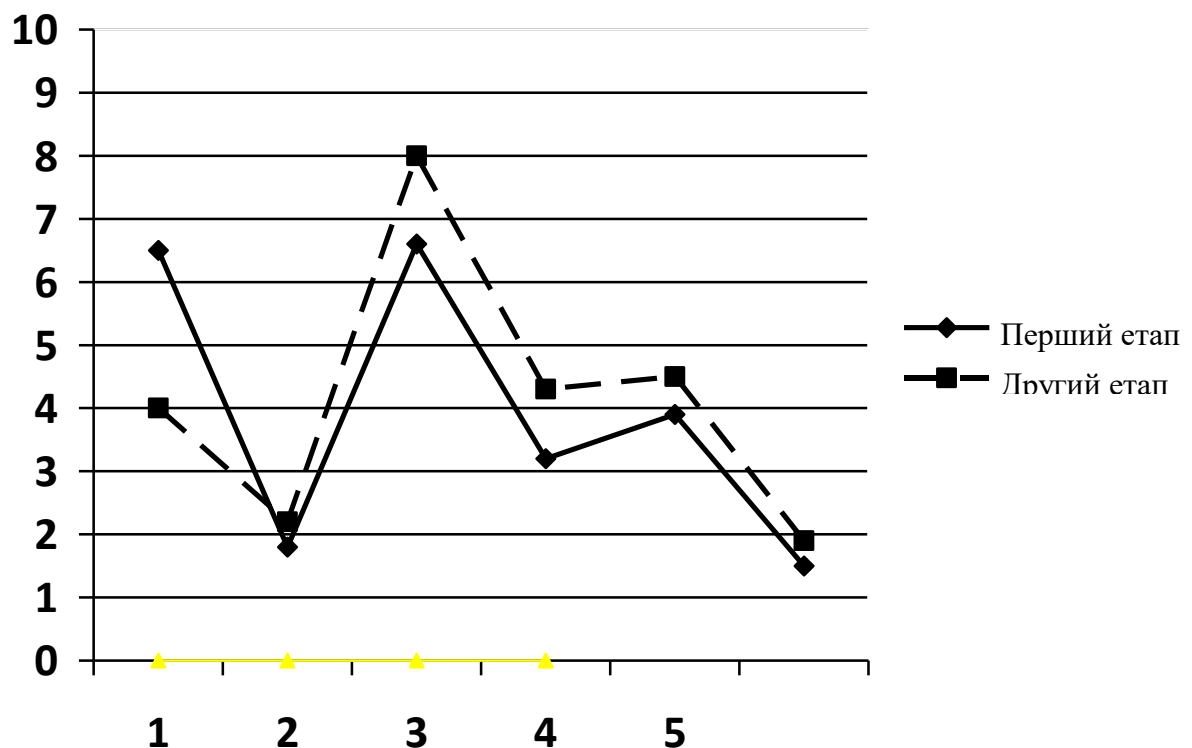
Порівняно з молодшим дошкільним віком, старші дошкільники більш активно включаються у спільну діяльність. Мотиви включення дитини в діяльність зумовлені її основними потребами, передусім потребами у нових враженнях (пізнавальні), активній діяльності (ділові), визнанні і підтримці (особистісні) [45]. Діти намагаються діяти спільно в процесі сюжетно-

рольової гри, налагодити ділове співробітництво, узгодити свої дії для досягнення спільної мети. З'являється інтерес до того, що робить ровесник. Спільна діяльність характеризується яскравою емоційністю. Дошкільник хоче, щоб на нього звернули увагу, прагне до визнання і поваги. Разом з тим він не завжди виділяє інтереси і бажання товаришів, мотивів їхньої поведінки. Вищою формою комунікативної діяльності дошкільників називають позаситуативно-особистісне спілкування, яке виникає в 6-7 років і сприяє розвитку здатності розуміти думки і переживання партнера по спілкуванню. [20].

Наступним кроком нашого дослідження було представити оригінальні результати у вигляді графіка (Рис.2.1).

Рис. 2.1.

Порівняльний аналіз кількісних показників міжособистісних відносин в групі до та після проведення роботи

Ось Х – показники міжособистісних взаємин.

Ось Y – рівень сформованості показника.

На Рис.2.1 схематично представлено різницю між сформованістю міжособистісних взаємин у на першому і другому етапах нашого дослідження. Результати чотирьох показників міжособистісних взаємин («Негативна етична спрямованість особистості», «Товарискість, контактність», «Зацікавленість у запропонованій діяльності» та «Позитивний вибір») в старшій групі значно вищі ніж результати тих самих показників в середній групі.

Невелика розбіжність між показником міжособистісних відносин «Позитивна етична спрямованість» обумовлена віковими характеристиками дошкільного дитинства. Оскільки в цей період орієнтованість дитини на саму себе є доміантною. Дитина через ігрову діяльність тільки навчається «вести діалог» з однолітками, оволодіває навичками спільної діяльності. Тому в повній мірі проявити характеристики симптомокомплексу «Позитивна етична спрямованість» дитина не в змозі, оскільки ці характеристики є в процесі формування і становлення. І це положення вірне як для дітей середнього і старшого шкільного віку.

2.3. Аналіз прийомів розвитку та корекції міжособистісних взаємин в дошкільному віці

Для організації навчання дітей спілкуванню, щоб воно сприяло розвитку комунікабельності мовленнєвий розвиток повинен здійснюватися з врахуванням потенційних можливостей дитини раннього, дошкільного та молодшого шкільного віку. Отже на перше місце виходять не програмовий зміст, а зміст потреб дітей певного віку в певних соціально етичних умовах. Потреби дитини повинні задовольнятися не в процесі навчання, а навпаки, зміст потреб повинен бути закладений у зміст навчання.

Спочатку діти відчують підвищену потребу в руховій діяльності, яка має свої закономірності розвитку в кожному віці. Розвиток рухової діяльності підвищує рухову активність дитини, яка неначе пусковий механізм породжує бажання говорити та спілкуватися з дорослими та однолітками. Коли дитина довго сидить нерухомо (на уроках або заняттях), то її енергетичний тонус послаблюється, підвищується втомлюваність. В результаті знижується або зовсім зникає бажання говорити та брати участь у спілкуванні. Окрім того, розвиток рухової діяльності дитини посилює її увагу, в тому числі й слухову, сприяє розвитку посидючості, витривалості, впевненості у собі. Таким чином, в зміст раннього навчання дітей навичок спілкування, повинна бути представлена система завдань і вправ на розвиток рухової діяльності дітей раннього, дошкільного та молодшого шкільного віку. Мовленнєва діяльність в процесі спілкування проходить за певними законами та має свої особливості розвитку в ранньому, дошкільному та молодшому шкільному віці. Під час організації мовленнєвої діяльності дитини необхідно розвивати три її функції: комунікативну, когнітивну та регулюючу.

Серед багатьох методів корекційно-розвивальної роботи з дітьми особливе місце займає метод конгруентної комунікації, який «в системі відносин взаємодії «дитина – дорослий» базується на принципах гуманістичної психології» (К.Роджерс, А.Маслоу, Р.Дрейкурс). Головною метою конгруентної комунікації є створення системи психологічних умов позитивного особистісного розвитку дитини. Для реалізації поставленої мети розглянемо наступні завдання:

1. Встановлення взаєморозуміння між дитиною та дорослим, формування відносин довіри та співпраці на основі емпатії.
2. Формування позитивного образу Я у дитини, оснований на адекватному розумінні своїх можливостей та особистісних якостей.

Вміння сприймати себе адекватно почуттям оточуючих є основою комунікативних навичок, які надалі формуються в дошкільному навчальному закладі та удосконалюються в початковій школі.

Ефективним є використання методу соціальної терапії або статусної психотерапії. Метод соціальної терапії – метод психологічного впливу, в основі якого покладено соціальне прийняття і визнання, підтримка, соціальне схвалення та оцінка дитини важливими для неї іншими дорослими і однолітками. Метод соціальної терапії використовує наступні засоби: спеціальний добір ігор, інших видів діяльності, в яких дитина з незадовільною потребою у соціальному визнанні демонструє достатньо високі і успішні можливості та результати.

Серед багатьох методів корекційно-розвивальної роботи з дітьми особливе місце займає метод конгруентної комунікації, який «в системі відносин взаємодії «дитина – дорослий» базується на принципах гуманістичної психології» (К.Роджерс, А.Маслоу, Р.Дрейкурс). Головною метою конгруентної комунікації є створення системи психологічних умов позитивного особистісного розвитку дитини. Для реалізації поставленої мети розглянемо наступні завдання:

1. Встановлення взаєморозуміння між дитиною та дорослим, формування відносин довіри та співпраці на основі емпатії.
2. Формування позитивного образу Я у дитини, оснований на адекватному розумінні своїх можливостей та особистісних якостей.

Вміння сприймати себе адекватно почуттям оточуючих є основою комунікативних навичок, які надалі формуються в дошкільному навчальному закладі та удосконалюються в початковій школі.

Ефективним є використання методу соціальної терапії або статусної психотерапії. Метод соціальної терапії – метод психологічного впливу, в основі якого покладено соціальне прийняття і визнання, підтримка, соціальне схвалення та оцінка дитини важливими для неї іншими дорослими і

однолітками. Метод соціальної терапії використовує наступні засоби: спеціальний добір ігор, інших видів діяльності, в яких дитина з незадовільною потребою у соціальному визнанні демонструє достатньо високі і успішні можливості та результати.

Для розвитку комунікабельності у дітей дошкільного віку ми використовували наступні ігрові методики:

I. Мета серії ігор: розвиток вміння встановлювати контакт з співбесідником.

«Як можливо нас назвати по-різному?»

Хід: Обирається ведучий. Він стає в коло. Діти, уявляючи, що вони – його мати, батько, бабуся, дідусь, друзі, які його дуже люблять, дають ведучому ім'я.

«Піраміда любові»

Мета: Виховувати турботливе відношення до світу людей, розвивати комунікативні здібності.

Хід: Діти стають у коло. Вихователь говорить: «Кожен з вас когось або щось любить. Я люблю ... Розкажіть і ви: кого і що ви любите». Розповіді дітей:...

«А зараз ми побудуємо піраміду любові з наших рук. Я назву кого я поважаю і покладу свою руку, потім кожний з вас буде називати того, кого він поважає і класти свою руку. (Діти будують "піраміду любові»). Ви відчуваєте тепло рук? Вам-приємний цей стан? Подивіться яка висока вийшла у нас піраміда. Висока тому, що ми поважаємо і нас поважають.

«Намалюй словесний портрет друга»

Хід: двоє дітей стають спинами один до одного і по черзі «малюють» зачіску, одяг іншого, а потім вирішується хто був точнішим;

«Подаруй подарунок другу» - за допомогою міміки і жестів діти малюють подарунок і дарують його один одному;

«Царівна – Несміяна» - діти намагаються розсмішити одну дитину в різний спосіб: розказати анекдота, веселу історію, пропонують гру тощо;

«Порівняння» - діти порівнюють себе з різними тваринами, рослинами, а потім разом з дорослим обговорюють, чому саме таке порівняння вони вибрали;

«Чарівна лавка» - дорослий пропонує дітям купити що завгодно для своїх друзів, родини в чарівній лавці, потім запитує, чому саме це і для чого.

II. Закріплення комунікативних умінь у дітей. З цією метою дітям пропонують наступну форму спілкуванні – спілкування з малюками. Вони повинні відповісти на скаргу малюка, розв'язати конфліктні ситуації, відреагувати на неетичні коментарі.

Стрімкі зміни в соціальній сфері сучасного життя вимагають розвитку цілої низки навичок, формування яких, беручи до уваги період старшого дошкільного віку, як особливо значущий та активний період розвитку особистості дитини, необхідно починати вже в дошкільному віці. До таких навичок відноситься комунікабельність, яка формується в результаті цілеспрямованого впливу на розвиток умінь дитини спілкуватися, дотримуючись правил та вимог до спілкування

У зв'язку з цим, актуальним є питання щодо підготовки дитини до спілкування, про формування у неї комунікативних умінь та навичок, необхідних для ефективного входження в соціальне середовище. Тож, ми впевнені, що за допомогою даного посібника процес формування комунікабельності дитини старшого дошкільного віку та подальшого її розвитку і удосконалення може бути організовано на досить високому рівні.

ВИСНОВКИ

Дошкільне дитинство – це період початкового становлення особистості. Формування міжособистісних відносин, виникнення емоційного передбачення наслідків своєї поведінки, самооцінки; ускладнення й усвідомлення емоційних переживань; збагачення свідомості новими гаммами відчуттів і мотивами; формування вольової активності; нарешті, поява перших суттєвих зв'язків зі світом – це головні особливості особистісного розвитку дошкільника.

Стрімкі зміни в соціальній сфері сучасного життя вимагають розвитку цілої низки навичок, формування яких, беручи до уваги період старшого дошкільного віку, як особливо значущий та активний період розвитку особистості дитини, необхідно починати вже в дошкільному віці. До таких навичок відноситься комунікабельність, яка формується в результаті цілеспрямованого впливу на розвиток умінь дитини спілкуватися, дотримуючись правил та вимог до спілкування

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, результати проведеного експериментального дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. Розглянуто психолого-педагогічні характеристики дошкільного віку. Дошкільний вік – період інтенсивного фізичного й психічного розвитку індивіда, протягом якого відбувається підготовка його до життя дорослих. У цьому періоді забезпечується загальний розвиток дитини, який слугує основою для набуття нею у подальшому спеціальних знань та навичок і засвоєння різних видів діяльності. В цей період формуються якості психіки, які визначають собою загальний характер поведінки, ставлення до навколишнього, а також якості, що проєктуються на майбутнє. Дитинство є найбільш важливим етапом у соціалізації особистості.

Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли значно розширюються сфера взаємодії та коло спілкування

дитини. Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослим. Однак реально включитися у доросле життя він не може через його складність і свої обмежені можливості. Єдиною діяльністю, яка дає змогу задовольнити цю потребу, є сюжетно-рольова гра, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних функцій.

2. Охарактеризовано феномен міжособистісних взаємин. Міжособистісні взаємини – складний, багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, що породжується потребою спільної діяльності і який містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Через міжособистісні взаємини людина задовольняє свої чисельні потреби (потреби у спілкуванні, визнанні, владі любові, повазі, в емоційних контактах, належності до групи, самоствердженні тощо). Їх задоволення необхідно людині як особистості. Тому обмеження чи неможливість задоволення цих потреб детермінує негативні особистісні наслідки. Особливо важливою є потреба у взаємодії дошкільника з онолітками. Міжособистісні відносини необхідні і для задоволення всіх інших потреб, оскільки цей процес опосередкований людьми. Міжособистісні відносини є важливою умовою психічного розвитку людини. В процесі взаємодії відбувається засвоєння соціального досвіду. Навчання і виховання є формами взаємодії дорослих і дітей. Міжособистісні взаємодії є необхідною умовою розвитку і існування діяльності. Поза взаємодією людини з людиною неможливе виникнення і засвоєння діяльності. На генетично ранніх етапах будь-яка діяльність є спільною і розподіленою між дитиною і дорослим і реалізується через спілкування. Будь-яка психічна функція, особистісна риса і свідомість людини представляють собою особливі перетворені форми міжособистісної взаємодії, що, в свою чергу, впливає на всі психічні функції і властивості людини.

3. Розрито особливості розвитку міжособистісних взаємин у дошкільному віці. Вирішального значення для розвитку міжособистісних взаємин в ранньому дитинстві має зміна форм спілкування дитини з дорослим у зв'язку з оволодінням предметною діяльністю. У дошкільному віці інтенсивно розвиваються комунікативні форми взаємин, удосконалюються практичні навички спільної дії, відбувається усвідомлення міжособистісних взаємин загалом. У процесі спілкування з дорослими дошкільник отримує ефективний засіб взаємин і засіб керування власною поведінкою. Міжособистісні взаємодії є надсильним стимулятором психічного розвитку дитини, будь-яка ізоляція гальмує психічний і особистісний розвиток. Розвиток спілкування характеризує особистісне становлення дитини через демонстрацію вікових та індивідуальних досягнень, що проявляються в мовленнєвій комунікації. Комунікативно-мовленнєва складова є важливою характеристикою особистості, оскільки визначає специфіку останньої через реалізацію та залучення дитини в суспільні відносини, в систему взаємин людей.

4. На основі проведеного експериментального дослідження особливостей розвитку міжособистісних взаємин можна дійти висновку, що порівняно з молодшим дошкільним віком, старші дошкільники більш активно включаються у спільну діяльність. Мотиви включення дитини в діяльність зумовлені її основними потребами, передусім потребами у нових враженнях (пізнавальні), активній діяльності (ділові), визнанні і підтримці (особистісні). Діти намагаються діяти спільно в процесі сюжетно-рольової гри, налагодити ділове співробітництво, узгодити свої дії для досягнення спільної мети. З'являється інтерес до того, що робить ровесник.

Отримані показники позитивних та негативних виборів дітей старшої групи значно вище ніж середньоарифметичні показники позитивних та негативних виборів дітей середньої групи, але з перевагою позитивних виборів. Це обумовлено позитивною емоційною спрямованістю старшого дошкільника на спільну діяльність з однолітками. Дошкільники 5 – 6 років

більш активно будують нові стосунки одне з одним, більш відкриті для нових контактів, нових вражень. Невелика розбіжність між показником міжособистісних відносин «Позитивна етична спрямованість» обумовлена віковими характеристиками дошкільного дитинства. Оскільки в цей період орієнтованість дитини на саму себе є доміантною, тому в повній мірі проявити характеристики симптомокомплексу «Позитивна етична спрямованість» дитина не в змозі, оскільки ці характеристики є в процесі формування і становлення. І це положення вірне як для дітей середнього і старшого шкільного віку.

5. Міжособистіні взаємини в дошкільному віці завжди ініціативні, активні, конфліктні, а тому їх формування потребує грамотної корекції. Формування просоціальної, неконфліктної поведінки дитини дошкільного віку пов'язане з активним соціальним навчанням комунікативним формам поведінки, конструктивним способам розв'язання протиріч, набуттям знань і соціальних навичок, а також вихованням системи особистісних диспозицій, настанов, на основі яких формується адекватна самооцінка, здатність реагувати на ситуацію спільної дії з однолітками соціально прийнятими способам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамян Л.А. О возможности игры для развития и коррекции социальных эмоций дошкольников // Игра и самостоятельная деятельность детей в системе воспитания.- Таллин., 1984.
2. Авдеева Н.Н., Мещерякова С.Ю. Вы и младенец: у истоков общения [Текст] / Н.Н. Авдеева, С.Ю. Мещерякова. – М.: Педагогика, 1991. – 160с.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-х томах, т. 1 [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – 232с.
4. Арутюнова А. Дошкольный возраст: формирование грамматического строя речи [Текст] / А. Арутюнова // Дошкольное воспитание. -1993.- № 9. – С.58-65.
5. Берн Э. Игры, в которые играют люди (Психология человеческих взаимоотношений).- М.:Знание, 1992
6. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе [Текст] / Л.И. Божович. – СПб.: Питер, 2001. – 512с.
7. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения [Текст] / Г.М. Бреслав. – М.:Педагогика, 1990. – 144с.
8. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. Полный курс – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 412с.
9. Галигузова Л.Н., Смирнова Е.О. Ступени общения: От года до 7 лет [Текст] / Л.Н. Галигузова, Е.О. Смирнова. – М.: Просвещение, 1989. – 96с.
10. Деятельность и взаимоотношения дошкольников [Текст] / Под ред. Т.А. Репиной. – М.: Педагогика, 1987. – 190с.
11. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: Навч. посібник [Текст] / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 392с.
12. Дятленко Н. Самоповага дітей [Текст] / Н. Дятленко. – К.: Шкільний світ, 2007. – 120с.

13. Елагіна М. Роль оцінки взрослого в розвитку дітей [Текст] / М. Елагіна // Дошкільне виховання. – 1988. -№9. – С.71-76.
14. Емоційний розвиток дитини [Текст] / Упоряд. С.Д. Максименко. – К.: Мікрос-СВС, 2003, -112с.
15. Кайл Р. Детская психология: тайны психики ребенка [Текст] / Р. Кайл. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416с.
16. Козіна Л. Я вчуся керувати собою [Текст] / Л.Козіна // Психолог. – 2006. - №21. – С.3-12.
17. Коментар до базового компонента дошкільної освіти в Україні: Науково-метод. посібник [Текст] / Наук. ред. О.Л. Кононко. – К.: Редакція журналу Дошкільне виховання, 2003. – 243с.
18. Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась [Текст] / Е.Л. Кононко. – К.: Рад. школа, 1991. – 221с.
19. Котырло В.К. Растет гражданин [Текст] / В.К. Котырло . – К.: Рад. школа, 1980. – 79с.
20. Кравець Г. Емоції та спілкування [Текст] / Г. Кравець // Дошкільне виховання. – 2004. -№2. – С.21-23.
21. Кулачківська С.Є., Ладивір С.О. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) [Текст] / С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір. – К.: Нора-прінт, 1996. – 108с.
22. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навч. посібник [Текст] / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128с.
23. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка [Текст] / Под ред. А.Г. Ружской, М.И. Лисиной. – М.: Моск. психолого-соц. институт, 2001. – 384с.
24. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения [Текст] / М.И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 144с.

25. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника: Метод. посібник [Текст] / С.Є. Кулачківська, Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк. – К.: Світич, 2003. – 40с.
26. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6-7 лет [Текст] / Н.И. Непомнящая. – М.: Педагогика, 1992. – 160с.
27. Общение детей в детском саду и семье [Текст] / Под ред. Т.А Репкиной, Р.Б. Стеркиной. – М.: Педагогика, 1990. – 152с.
28. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми [Текст] / Под ред. М.И. Лисиной. – М.: Педагогика, 1985. – 214с.
29. Отношения между сверстниками в группе детского сада [Текст] / Под ред. Т.А. Репиной. – М.: Педагогика, 1978. – 158с.
30. Павелків Р.Г., Цигипало О.П. Дитяча психологія: Навч. посібник [Текст] / Р.Г. Павелків, О.П. Цигикало. – К.: Академвидав, 2008. – 432с.
31. Піроженко Т.А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка [Текст] / Т.А. Піроженко. – К.: Нора-принт, 2002. – 310с.
32. Приходько Ю.О. Особливості спілкування дошкільників [Текст] / Ю.О. Приходько // Дошкільне виховання. – 1982. – С.10-11.
33. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому у дитячому колективі [Текст] / Ю.О. Приходько. – К.: Рад. школа, 1987. – 126с.
34. Проблеми розвитку та корекції емоційної сфери старших дошкільників [Текст] / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010. – 176с.
35. Проценко О.В. Профілактика соціальної дезадаптації дошкільнят [Текст] / О.В. Проценко. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с.
36. Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе [Текст] / Под ред. А. Коссаковски. – М.: Педагогика, 1981. – 224с.
37. Психология детства. Учебник. [Текст] / Под ред. А.А. Реана. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 368с.
38. Психологічне здоров'я дошкільника [Текст] / Уклад. Т.І. Прищепа. – Х.: Основа, 2010. – 239с.

39. Психологія і педагогіка життєтворчості. Навч.-метод. посібник / За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова. – К., 1996. – 792 с.
40. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в ДНЗ . Дайджест [Текст] / Упоряд. О.М. Байєр. – Запоріжжя: ЛППС, 2008. – 236с.
41. Развитие общения дошкольников со сверстниками [Текст] / Под ред. А.Г. Рузской. – М.: Педагогика, 1989. – 216с.
42. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста [Текст] / Под ред. А.В. Запорожца, Л.В. Неверович. – М.: Педагогіка, 1986. – 176с.
43. Репина Т.А. Социально-психологическая характеристика группы детского сада [Текст] / Т.А. Репина. – М.: Педагогіка, 1988. – 232с.
44. Смирнов Е.О. Генезис общения ребенка от рождения до семи лет [Текст] / Е.О. Смирнов // Вопросы психологии. – 2004.- №2 – С.54-62.
45. Сохин Ф.А. Психолого-педагогические проблемы развития речи дошкольника [Текст] / Ф.А. Сохин // Вопросы психологии. – 1989. - №3. – С.39-43.
46. Субботский Е.В. Психология отношений партнерства у дошкольников [Текст] / Е.Ф. Субботский. – М.: Изд. МГУ. – 144с.
47. Терлецька Л.Г. Психологія дитинства: практикум. Навч. посібник [Текст] / Л.Г. Терлецька. – К.: Главник, 2006. – 144с.
48. Уманец Л.И. Роль самооценки в игровых отношениях дошкольников [Текст] / Л.И. Уманец // Вопросы психологии. – 1987. - №4. – С.61-67.
49. Фельдштейн Д.И. Психологическое развитие личности в онтогенезе [Текст] / Д.И. Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 208с.
50. Філоненко М.М. Психологія спілкування. – К.: Центр літератури, 2008. – 224с.
51. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье [Текст] / Под ред. В.К. Котырло. – М.: Педагогика, 1989. – 142с.
52. Шаграева О.А. Детская психология. Теоретический и практический курс [Текст] / О.А. Шаграева. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 368с.

53. Юсфін С. Тактика «взаємодії». Дитина і педагог у просторі домовленості [Текст] / С. Юсфін. – К.: Шкільний світ, 2006. – 178с.
54. Ягодина Л.А. Совместная игровая терапия в условиях детского сада [Текст] / Л.А. Ягодина // Психолог в детском саду. – 2—3. - №3. – С. 118-124.

ДОВІДКА

про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці

кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр

спеціальності 012 Дошкільна освіта (заочна форма)

Автор роботи	Терлецький О.
Назва роботи	Психологічні чинники комунікативного розвитку дитини дошкільного віку
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Лось О.М.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002525544
Результати перевірки	Схожість 44,6 %

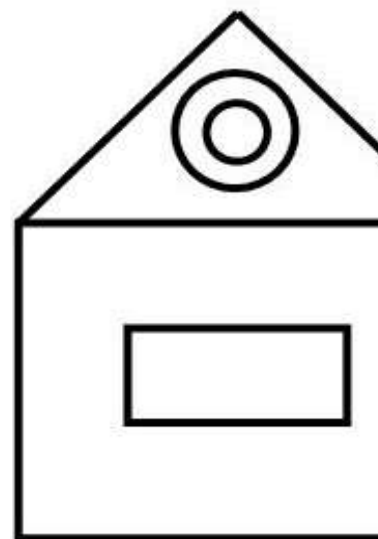
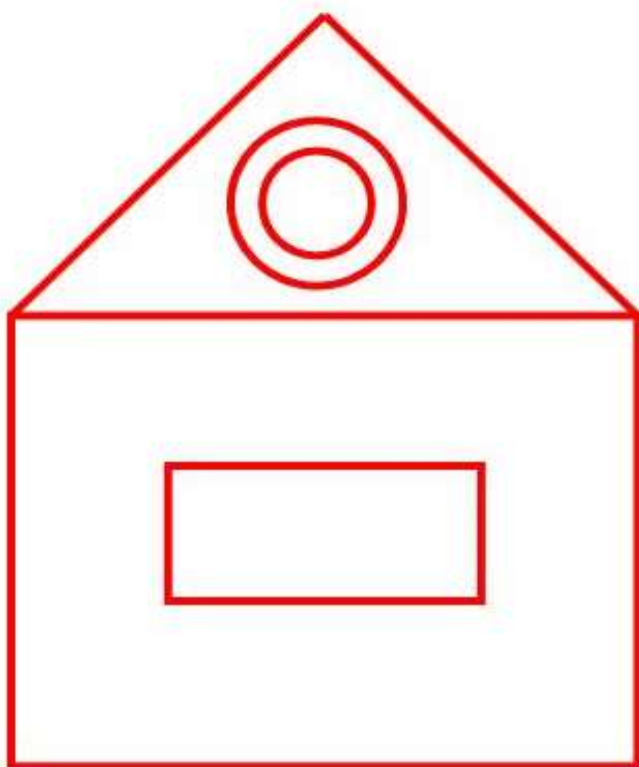
Директорка Наукової бібліотеки

Нателла АРУСТАМОВА

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Два будиночки»

Додаток Б

Результати дослідження міжособистісних взаємин дітей контрольної групи

№	Симптомокомплекси									
	1		2		3		4		5	
	Сума	Рівень	Сума	Рівень	Сума	Рівень	Сума	Рівень	+	-
1	5	С	2	С	4	С	3	С	4	1
2	3	Н	2	С	8	С	4	С	3	1
3	5	С	0	Н	10	В	3	С	4	2
4	6	С	2	С	5	С	2	Н	1	3
5	8	В	1	Н	5	С	5	В	7	2
6	9	В	2	С	10	В	3	С	5	1
7	3	Н	4	В	8	С	4	С	4	1
8	6	С	3	С	10	В	0	Н	3	1
9	8	В	0	Н	4	С	4	С	3	0
10	9	В	0	Н	5	С	3	С	1	3
11	6	С	2	С	8	С	3	С	5	3
12	9	В	2	С	10	В	6	В	6	1
13	9	В	2	С	2	Н	4	С	4	1
14	3	Н	2	С	7	С	3	С	4	2
15	9	В	2	С	3	Н	1	Н	3	1
Σ	6,5	В	1,8	С	6,6	С	3,2	С	3,9	1,5

